

Як боротися і перемагати, щоб жити: повчання Кирила Турівського

ОЛЬГА ЧАПЛЯ

31 БЕРЕЗНЯ 2023

«Лиш боротись — значить жить». Імовірно, ця максима знайома не лишень шанувальникам поезії Івана Франка чи тим, хто готувався до ЗНО й НМТ. Зараз вона стала не просто красивою сентенцією, а прикладною істиною для багатьох, чиє життя опинилося під загрозою — чи принаймні чиє звичне життя опинилося під загрозою. Особливо для українців, які активно виборюють право на життя.

Виготовлена в 1220-х роках дарохранительниця з Музею Метрополітен

Франковий вірш, із якого взято цитований рядок, має назву «Vivere memento!» («Пам'ятай, що живеш!»). Латинське коріння має також «Лиш боротись — значить жить»: «Vivere militare est». Про яку боротьбу йдеться? Крилатий вислів походить із 96-го листа римського філософа і письменника Луція Аннея Сенеки до молодшого приятеля — Луцілія: «А жити, Луцілію, — це наче у війську служити». Сенека відразу трохи пояснює: «Отож ті, кого доля кидає то сюди, то туди, ті, хто в поті чола, долаючи труднощі, то спинається на шпилі, то спускається в прірву, хто рушає в найнебезпечніший похід, — ті хоробрі мужі, на них тримається увесь табір, а ті, кого заколисує гнилий спокій, поки інші трудяться, — ті, наче туркавки: їхня безпека — у їхній ганьбі»¹. Не дивина, що ціннісні налаштування Сенеки поділяють найвідважніші українські воїни — теперішні герої. Пригадую, як вразив мене помережаний підкресленнями примірник «Моральних листів до Луцілія», що його уважно читав між бойовими завданнями Артемій Димид (Курка). Не лишень читав, а й діяв згідно з прочитаним...

Чи ж тільки про військову справу і воєнну боротьбу йдеться? Сенека, очевидно, спирався на текст Святого Письма². «*Militia est vita hominis super terram et sicut dies mercennarii dies eius*», — відповідає Іов Еліфазові, нарікаючи чи радше констатуєчи факт сумного земного життя. Цей вірш у перекладі отця Івана Хоменка звучить так: «Чи ж то життя людини на землі — не служба? Чи ж не як дні поденника — дні її?» (Іов 7, 1). А версія Івана Огієнка точніше передає оте «*militia*»: «Хіба чоловік на землі не на службі військовій?»

Погляньмо на два інші вірші тієї самої глави — продовження Іовових рефлексій: «І що той чоловік, щоб його цінувати, звертати на нього твою увагу, навідуватись до нього щоранку, і випробовувати його щохвилі?» (вв. 17-18). Вони насправді інтертекстуальні, бо наслідують псалом 8: «То що той чоловік, що згадуєш про нього, або людська істота, що про неї дбаєш?» (в. 5). В емоційній молитві Іов визнає Божу опіку над собою, хоча й не розуміє «мотивації» того Бога, котрий посилає випробування, ставлячи людину в не надто приємний стан постійної боротьби.

Чи Господь хоче, щоб ми перманентно воювали? Що робити тим, хто не бере безпосередньої участі в бойових діях? У чому полягає наша боротьба?

На такі запитання допомагає знайти відповідь Кирило Турівський — руський, тобто український, письменник XII століття, єпископ Турова (ці землі були українськими до 1772 року — першого поділу Речі Посполитої, а на початку XX століття коротко повернулися — з 1918 року й до окупації УНР). Кирилів непересічний ораторський талант підтверджено в укладеному в XIII столітті житті, яке називає святителя Золотоустим: це засвідчує не лише майстерність у красномовстві, а й високий духовний авторитет. Спомин Кирила Турівського припадає на 28 квітня / 11 травня.

Усвідомлення того, що земне життя є боротьбою, а смерть — початком Життя, може додати сили і ще більше заохотити до спротиву.

Одне з його збережених повчань має по-середньовічному довгу назву: «Повість Кирила, многогрішного монаха, до Василія, ігумена Печерського, про білоризця чоловіка, і про монашество, і про душі, і про покаяння», — яку можна, уточнюючи, продовжити: про війну, про перемогу і про Переможця. Проповідник вдається до, як ми б зараз сказали, сторітелінгу —

доволі вдалої риторичної стратегії. Він розповідає історію-легенду, а відтак пояснює її.

Знаменно, що сама історія займає всього сторіночку, а ще 12 — докладний коментар³. «В одному граді був цар вельми лагідний, благий і милостивий, добре дбав про своїх людей, але одним не був розумний, що не боявся битви, ані ратної не тримав зброї, бо не думав, що хтось може на нього повстати», — так, майже казково, починається повість, що разюче подібна до наших зовнішніх реалій, хоча Кирилове повчання насправді про внутрішнє. «Проблема» розповіді пов'язана з незвичним галасом, що здійснюється серед ночі. Щоби з'ясувати причину цієї дивної заворухи, цар і його радники вийшли на розвідку, «всюди походили, нічого не знайшли, але тільки бачили рух у місті». Радники не могли нічого зрозуміти, лише один із них «узав царя з донькою його, привів до великої гори, де було багато різної зброї, і побачили там світлу зорю, що через віконце світила». Заглянувши у віконце, вони вгледіли убогого чоловіка та його жінку. «Перед ним на твердому камені стояв хтось вродливий і високий, годуючи й вино черпаючи. І коли муж чашу прийняв, похвалами вінчали, великою радістю мужа. На це все дивлячись, цар прикликав своїх друзів і сказав їм: “О чудо, друзі мої, бачите, наскільки це бідне й потаємне життя шанованіше від нашої держави, веселиться і світліше від зовнішнього внутрішнє сяє!”».

Власне, це й уся історія — гранично концентрована і герметична. Далі автор розлого пояснює кожен образ, себто чи не кожне слово. Деякі з образів можна розгадати без особливої допомоги — наприклад, доволі прозору алюзію на Христа.

Цар — це людський ум, що піклується про тіло, але занедбує душу, тому й не має спокою серед ночі. Лихо цареві, який ратної не тримав зброї. Що ж це за зброя? Кирило Турівський пояснив: «Ратна зброя — піст, молитва, повстримність і тілесна чистота, їх апостол називає: “Візьміть, каже, всю зброю Божу, щоб змогли ви чинити спротив у день лютий”». Цитуючи послання Павла (Еф 6, 13), єпископ Турівський міг би написати, скажімо, «за лихої години», як є в перекладі Івана Хоменка, але саме таке формулювання — «спротив у день лютий» — обросло для нас додатковими знаменними сенсами, бо воно про нашу війну. У лютому минулого року багатьом українцям довелося «подружитися» зі зброєю, а Кирило Турівський закликає до зброї всіх. Піст, молитва, повстримність і тілесна чистота — дієві як для особистих духовних перемог, так і для нашої спільної Перемоги над ворогом, бо друга, згідно з християнськими переконаннями, залежить від успіхів на першому полі бою.

За Кирилом Турівським, той високий хтось, хто стоїть на твердому камені, годує й черпає вино, — це «Син Божий, який зійшов з Неба і воплотився задля нашого спасення, і став людиною, щоб людину обожити». Це той, хто зазнав найнесправедливішої смерті, «смертю смерть подолав» і своїм воскресінням запевнив наше вічне життя, себто спасіння. Правда також полягає в тім, що часто нам складно, розуміючи засади християнської віри, діяти

відповідно.

Як християнинові сприймати смерть воїнів? Зокрема тих молодих хлопців, які читають Сенеку? Сильним став урок від пані Іванки Димид — Артемія — яка на похороні сина співала йому зворушливу колискову і таке впевнене «Христос Воскрес». Кожна втрата болить, і це по-людськи. Усвідомлення того, що земне життя є боротьбою, а смерть — початком Життя, може додати сили і ще більше заохотити до спротиву.

Кирило Турівський у тій-таки повісті нагадує Ісусові слова з так званої Архієрейської молитви: «Отче святий, не за світ молюся, а за цих, кого Ти дав мені. Збережи їх у Твоє ім'я, щоб де я буду, там і вони зі мною. Нехай ніхто з них не загине, лише син погібелі» (Йн 17, 9-12). Коли щодня гине стільки захисників, де шукати справедливості? Та, попри все, хочеться просити про віру в те, що Ісусову молитву чує Бог-Отець і наші померлі стали причасниками Життя.

Знання української культури, свого письменства зокрема, є частиною нашої боротьби.

Джерело надії можна віднайти, знову звертаючись до Кирила Турівського, згадавши про зброю — піст і молитву, особливо актуальні в час Великого посту, коли готуємося до Христового воскресіння. Цикл молитов Кирила Турівського — добра нагода «оновити» власне молитовне життя, пізнаючи, яким був молитовний дух у середині XII століття. Крім того, його повчання — високої мистецької якості твори, зразкові для української культури раннього середньовіччя. Прикро, що наші вороги чомусь безваріантно вважають Кирила своїм: він залишається чи не найпопулярнішим білоруським святим. Не забуваймо, що Кирило Турівський був сучасником Андрія «Боголюбського». Кирилова позиція в тій історичній ситуації зрозуміла з його «Притчі про людську душу, і про тіло, і про переступ Божих заповідей, і про воскресення тіла людського, і про прийдешній суд, і про муку», адже для перших реципієнтів твору було очевидно, що прототипи сліпого і кривого — злодіїв, яких покарав господар виноградника, — то єпископ Федір і князь Андрій. Детальніше про це (і не лише це) розповідає владика Ігор Ісіченко в передмові до найновішого українського видання творів Кирила Турівського.

Отже, знання української культури, свого письменства зокрема, входить до наших обов'язків, зрештою, воно є частиною нашої боротьби.

Певно, тому Кирило Турівський застерігає: «Ніхто, поки спить, не переможе, ані ледар не спасеться». Ці рядки дивовижно резонують з першою строфою Франкового вірша:

*Весно, що за чудо ти
Твориш в моїй груді?
Чи твій поклик з мертвоти
Й серце к житні будить?
Вчора тлів, мов Лазар, я
В горя домовині —
Що ж се за нова зоря
Мені блисла нині?
Дивний голос мя кудись
Кличе — тут-то, ген-то:
«Встань, прокинься, пробудись!
Vivere memento!»*

Порівняймо ці рядки зі «Словом Кирила, недостойного монаха, по Пасці»: «Нині сонце, красуючись, до висоти сходить, і, радіючи, землю огріває. Зійшло-бо нам із гробу сонце праведне Христос і всіх, хто вірить у Нього, спасе. [...] Днесь весна красується, оживляючи земне єство, і буйні вітри тихо повівають, плоди врожаються, і земля, насіння приймаючи, зелену траву породжує. [...] Нині дерева паростки випускають, і квіти пахощами розквітають, і ось сади солодкі випускають аромати, і робітники, з надією трудячись, плододавця Христа прикликають». Може, згідно з сучасними мірками цей уривок проповіді вважатиметься прозою, та, вочевидь, слухачі XII століття цю ритмізовану мову сприймали радше як поезію.

Франковий вірш нагадує, що Лазар не помер, як усі думали, він просто спав і чекав, доки Христос («дивний голос») не покличе до Життя. Суголосні нашим рефлексіям і тема весни, і заклик до праці (але бажано не одразу сконатъ, як просить ліричний герой іншого Франкового вірша: «Дай працювать, працювать, працювати, // В праці сконатъ!»). Ба більше, перечитуючи тепер «Vivere memento», побачила в ньому своєрідну контемплятивну молитву, яку візьму собі на озброєння, бо завершується вона словами: «Лиш боротись значить жить... // Vivere memento!»

Vivere memento — пам'ятай, що живеш!

Також пам'ятаймо, що *vivere est cogitare* (жити значить мислити); *vivere est agere* (жити значить діяти); і, без сумніву, *vivere est vincere* (жити значить перемагати).

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in </home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php> on line **284**

Примітки

1. Переклад Андрія Содомори (Львів, 2020).
2. Хоча Вульґата з'явилася у IV столітті, а Сенека помер 65 року по Р. Х., продовжу звертатися до латини, а не до Септуагінти, яку мав би знати Сенека.
3. Орієнтуюся на український переклад Дарії Сироїд (Львів, 2021).